

La lenta agonia de l'intel·lectual català

Ara que les patums ja no s'estilen

En poc menys d'un trimestre han mort Josep Maria Llompart i Vicent Andrés Estellés, dues patums essencials de la cultura catalana. Una manera d'entendre aquest país desapareix, vençuda pel temps. En plena crisi de mandarins, la por del buit sacseja moltes consciències.

Entrevistaven Salvador Espriu, El Poeta Nacional, a *Crònica*, una de les moltes revistes difuntes de la premsa catalana. Li preguntaven per la seva projecció pública. I El Poeta Nacional es lamentava: "M'han convertit en una patum".

¿Patum? El Poeta Nacional odiava la definició i la capgirava: "Aquella persona que ocupa una situació diguem-ne distingida sense mèrits autèntics". Però hi afegia: "I m'hi han convertit perquè ho manipulen així, perquè els convé. En el moment que els deixi de convenir, jo seré ignorat i aleshores estaré molt més còmode". El Poeta Nacional no va ser ignorat. Davant el seu ferètre, un 22 de febrer de 1985, van desfilar totes i cada una de les autoritats polítiques i culturals de Catalunya. Salvador Espriu, malgrat ell, però no contra ell, era el màxim exponent del concepte de *patum*.

La *patum* Espriu recollia, a diferència dels mandarins europeus, una tradició catalana: La recerca i consagració d'un poeta nacional com a testimoni del foc perpetu de la llengua. Jacint Verdaguer, Joan Maragall, Carles Riba i Josep Carner assimilen i consoliden aquesta imatge que el nacionalisme d'arrels romàntiques sempre ha apreciat i que els seus

aparells institucionals, Mancomunitat o Generalitat, sempre han potenciat.

Tanmateix, la *patum* no és un invent limitat a les passions poètiques. La cultura ha estat, en un procés creixent des de la Renaixença, l'única parcel·la de la realitat en què el nacionalisme català ha assolit una presència important. Però la conquesta d'aquesta hegemonia cultural no ha reeixit perquè la conquesta de l'hegemonia política ha fet fallida en diversos moments de la història, per causes internes—crisis del nacionalisme— o externes—una guerra civil, per exemple—. La història de les *patums* va lligada a aquestes fatalitats permanents.

EUGENI D'ORS

La primera aproximació contemporània a l'autogovern, la Mancomunitat, generà una palpable voluntat d'estat. I tot estat defineix tant les seves institucions culturals com els seus intel·lectuals. Eugeni D'Ors (1881-1954) és la primera *patum* que s'atreveix a exercir d'oracle fora de l'àmbit sagrat dels poetes. Pontifica sobre allò que ha de ser, i fer, la cultura perquè, darrere, té un diari, *La Veu de Catalunya*, un líder incontestable, Prat de la Riba, i el projecte polític més coherent de la burgesia catalana, la Lliga Regionalista. Però no tan sols això. Eugeni D'Ors, el Xènius del Glossa-

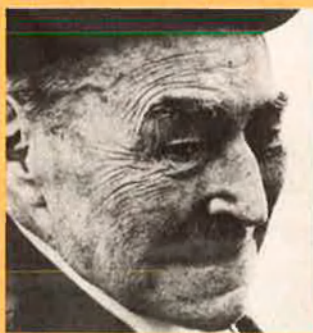
ri, arriba també al moment just que Europa descobreix que els intel·lectuals no tan sols dictaminen sobre impossibles teories sinó que, a més, volen fer-se respectar en els inhòspits aiguamolls de la pràctica.

El *manifest dels intel·lectuals* que encapçalava Èmile Zola denunciant el procés contra Dreyfus, un militar jueu acusat d'espionatge, obria, just entrant al segle XX, les portes dels novíssims mitjans de comunicació als intel·lectuals i els convertia, ja per la resta del segle, en privilegiats interlocutors entre la veritat—la seva o la que ells representaven— i la societat. Però aquesta posició pública els obligava a fer-se partícips d'una certa professió de fe—la coherència amb les seves paraules— que ells mateixos havien generat. Eugeni D'Ors, inventor de l'intel·lectual català modern, fou també la primera víctima autòctona de la defenestració de l'oracle.

Quan va perdre la tribuna periodística de *La Veu* i la protecció personal de Prat de la Riba, mort en 1917, els seus enemics van foragitar-lo de l'elit polític-cultural del catalanisme. Barcelona no ténia, fora de la Lliga, un contrapoder que es pogués permetre el luxe de finançar intel·lectuals tan cars com Xènius. Madrid, en canvi, podia. Tot i que mai no seria París.

L'anormalitat com a final imprevist de la recerca de la normalitat. Una altra caracte-

La patum morta

Josep Pla.

Quan **Jean-Paul Sartre** mor l'abril de 1980, als 75 anys, molts ho aprofiten per considerar-ho el final d'una època. Quan, a Catalunya moren l'influent cristiano-marxista **Alfons Comín**, al juliol del 1980, i el geògraf Pau Vila, a l'agost, s'obren un reguitzell de morts—grans i petites patums— que canvien, en tretze anys temibles, la nostra història recent. El

Sanchis Guarner.

ceramista **Josep Llorens Artiga** mor a casa seva, a Gallifa, al desembre del mateix any. Tenia 81 anys. El dia de Sant Jordi del 1981, mor **Josep Pla**, l'escriptor més prolífic i important del segle XX. El lingüista **Manuel Sanchis Guarner** mor a València al desembre del 1981. Als 70 anys d'un atac de cor. Esgotat del país. El 7 de juliol, **Agustí Bartra**, excel·lent poeta de 77 anys, mor

rística ben catalana: "Els penjaments que dicta Eugeni D'Ors –escrivia Salvat-Papasseit l'any 1923– són el fracàs de Xènius. Xènius no va triomfar, va sotmetre. Els penjaments que es diuen contra Xènius són, però, el fracàs d'una generació". El mandarí ultratjat escup contra la seva imatge, la patum frustrada d'un nacionalisme estèril. El poeta franc-tirador, el jove tuberculós, el marginal Salvat-Papasseit, sentència, lluny del pecat: "Tots quan marxen fracassen; però cal que els qui es quedin no sigui pel silenci, planer i improductiu". Fins després de la guerra, ja ningú no callaria.

CARLES RIBA

El silenci de la post-guerra trenca tota lògica cultural. El nacionalisme polític deixa d'existir i el nacionalisme cultural s'aixopluga sota el mantell ambigu de l'església catòlica. Les generacions d'intel·lectuals formades en l'obra institucional del catalanisme es troben fora del país o han estat apartades de la gestió cultural. Vells noucentistes i joves republicans viuen la diàspora o l'acatament del nou ordre franquista. Es llavors, en les catacumbes, quan la paraula *patum* adquireix, un sentit ple. L'intel·lectual ja no pot exercir de portaveu d'un projecte nacional, ha de convertir-se en el projecte mateix.

Carles Riba (1893-1959) esdevingué el *pal de paller* inalterable d'aquesta lluita per a preservar els darrers signes –els essencials– de la cultura catalana. Director de la Fundació Bernat Metge, humanista omnipotent i poeta hiperculte, Carles Riba era l'única referència possible. El mestre que recollia el llegat cultural de l'Arcàdia noucentista, i el prototip més elaborat d'allò que implica una patum. Els seus tres signes distintius.

L'àurea o un treball intel·lectual extraordinari que faciliti no tan sols l'admiració dels devots incombustibles, sinó també la

Alexandre Cirici i Pellicer

Terrassa. El mestre de filòsofs **Pep Calsamiglia**, de 69 anys, mor el 23 de juliol del 1982. L'erudit noucentista Jordi Rubió i Balaguer mor, als 95 anys, aquell mateix juliol. El 9 de gener del 1983 **Alexandre Cirici i Pellicer** mor sobtadament d'una hemorràgia cerebral. El polític socialista, crític d'art i implacable defensor dels Països Catalans deixa el

Mercè Rodoreda.

catalanisme sense un dels portaveus més lúcids. I **Josep Lluís Sert**, l'arquitecte català més universal després de Gaudí, mor el 15 de març a l'edat de 80 anys. L'escriptora **Mercè Rodoreda** –la més traduïda de la literatura catalana– mor als 73 anys afectada d'un càncer hepàtic. Març del 1983, **Xavier Romeu** –un valor jove– mor d'accident de cotxe un 12 de

Carles Riba fou el pal de paller de la cultura catalana en la postguerra.

ARXIU

de tots aquells, catalans i estrangers, que no se senten cridats, ni llavors ni ara, a defensar causes perdudes.

El sacerdocí o la capacitat de convertir el propi treball personal en el mirall d'una doctrina de salvació nacional en la literatura, l'art, la història, la llengua i, en darrer terme, la política.

La puresa o el terrible esforç de mantenir uns comportaments exemplars —una presència pública simbòlica— que, tot preservant el rigor de la pròpia obra, ratifiqui el consens popular que la patum ha de generar.

Són aquesta mena de consideracions les que expliquen el fonament teòric del Premi d'Honor de les Lletres Catalanes i la seva creació per Omnium Cultural, l'organisme regulador, durant el franquisme i en absència d'organismes reals, de la cultura catalana. Josep Pla no podia ser considerat una patum. Era bo —genial sense discu-

sió—, però, a banda anar a la seva, era un exemplar cívic poc recomanable.

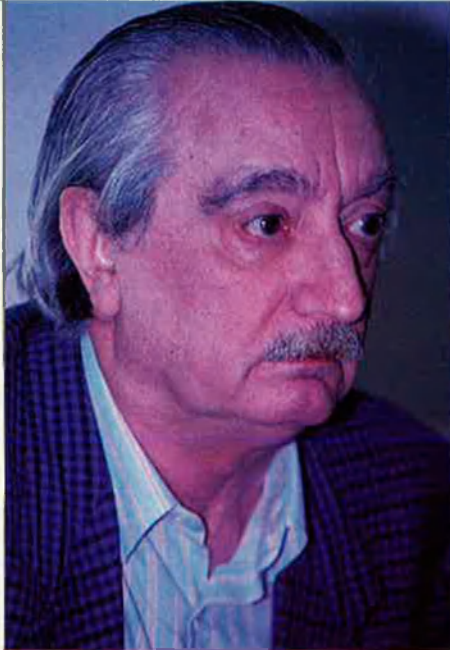
El clíxé de Riba, tal com definia recentment Joan Ferraté, havia creat la convenció: "Calia que la producció literària catalana tingués al capdavant seu alguna patum dirigent, o si més no orientadora, encarregada de fixar-ne els objectius i els límits i amb dret a representar la suma de tots els seus valors". Però "salvar els mots" no requeria tan sols un mascaró de proa de la literatura catalana, implicava també el compromís de l'intel·lectual amb la lluita nacional sempre que, d'acord amb els vents que arribaven de París, aquesta rimés amb la inevitable lluita social.

Després del traspàs de Riba, un senyor d'ordre, les noves patums catalanes, disposades a abanderar la causa s'emmotllaven a costums diferents. El mandarinatge s'havia d'exercir seguint les pautes ja pre- fixades per les vaques sagrades del pensament

europeu, de Jean-Paul Sartre a Bertrand Russell. Així, entre tasques de compromís i tasques de substitució cultural, es constitueix als anys 60 una veritable *patumeria* nacional que, juntament i al marge d'apòstates, heterodoxos, dandies i no-alineats —Pla, Rodoreda, Foix, Villalonga o Ferraté—, reestableix l'hegemonia cultural catalana, empeltada de cançó i marxisme i emmarcada en un nou espai territorial i alhora ideològic: els Països Catalans.

Es crea una mitologia de consum semiclandestí a partir de la qual l'intel·lectual català, malgrat les travetes, adquireix un rang encara superior al d'Eugeni D'Ors. El consens antifranquista dona als mandarins el monopoli exclusiu de les Grans Paraulles, sense més límit que la censura. Les Idees els pertanyen, tan sols a ells, i els polítics han de consultar-los. Cap polític, cap mecenes, cap autoritat no podia deturar-los. Eren Els Intocables. Els Déus: El Pensador, Joan Fuster; L'Escriptor, Manuel de Pedrolo; L'Historiador, Pierre Vilar; L'Agitador, Josep Benet; L'Escultor; Andreu Alfaro. I Déus Menors com L'Actriu, Núria Espert; La Feminista, Maria Aurèlia Capmany; El Director de Cinema, Pere Portabella... O Els Instruments: La Revista, *Serra d'Or*; L'Editorial, Edicions 62; El Partit, El PSUC; El Refugi, Montserrat

Hi havia, per descomptat, Els Tres Poetes: El Poeta Nacional, Salvador Espriu; El Poeta Combatiu, Pere Quart; El Poeta Popular, Vicent Andrés Estellés. Els Dos Pintors: El Pintor Abstracte, Antoni Tàpies i El Pintor Abstracte Joan Miró. Els Dos Cantants: El Cantant Rotund, Raimon; i El Cantant Suau, Lluís Llach. Els Dos Catedràtics: El Catedràtic Marxista, Joaquím Molas i El Catedràtic Catòlic, Antoni Comas. Els Dos Modernitzadors: El Modernitzador de l'Art, Alexandre Cirici i Pellicer; El Modernitzador de l'Arquitectura, Oriol Bohigas. I, necessàriament, Els Dos Enfants Terribles; L'Enfant Teatral, Joan De Sagarra i L'Enfant Literari, Terenci

Joan Fuster va acabar discretament oblidat dels teòrics còmplices barcelonins.

RAFA GIL

Joan Miró

juliol. L'editor i novel·lista —*Incerta glòria*— Joan Sales mor el 12 de novembre d'un càncer de pulmó. Tenia 71 anys i va preferir un enterrament íntim. El 25 de desembre de 1983, el pintor universal Joan Miró mor a la seva residència de Ciutat de Mallorca. És Nadal i té 90 anys. En la seva obra, es troba el millor compendi —lluminós i arriscat— de l'avant-

Salvador Espriu.

guarda del segle. I després de pintor nacional, el poeta. El 22 de febrer de 1988, sense haver-se pogut retirar a la intrincada placidesa de la vida privada mor Salvador Espriu. Té 77 anys i l'enterren, amb tots els honors i autoritats, al cementiri d'Arenys. El segueixen prest Joan Oliver, com a escriptor i Pere Quart com a poeta, mor el 18 de juny de 1986. Ja no po-

Joan Fuster, J.V. Foix i Manuel Sanchis Guarner, tres grans figures de la literatura catalana, junts en aquesta fotografia, ben il·lustrativa dels temps intensos de relacions i complicitats.

ARXIU

Moix que, tres dècades després, ha reescrit *Lleonard o El sexe dels Àngels*, retrat, egocèntric i hiperbòlic, d'aquella Barcelona que es va convertir en el melic d'un món que anava de Salses a Guardamar i de Berkeley al Vietnam. I, tot plegat, l'ha reescrit quan aquella Barcelona és un immens cementiri de la memòria per a nostàlgics del que no ha pogut ser.

JOAN FUSTER

Les *patums* no han sobreviscut els rigors de la transició. Però tampoc no han defugit la gran cacera dels mandarins que es va iniciar a Europa al tombant dels anys 80, coincidint amb la mort de Sartre, l'embranchada dels nous filòsofs i els aires del *revival* conservador. El 1982, Joan Fuster, la *patum* que no ho volia ser, inicia les seves classes a la Universitat de València i en 1986 passa a

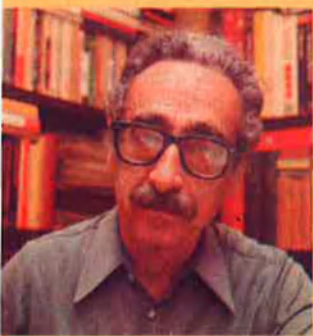
ser catedràtic d'història social de la llengua.

Les bombes li han perdonat la vida, però el setge no s'alçarà fins a les vèlgies de la seva mort. Refugiat al casalot de Sueca, discretament oblidat de tants teòrics còmplices barcelonins, Joan Fuster arracona, sense ganes, com li escau, el mestratge cívic i s'aboca a la tasca de l'estudiós. Hi està més còmode i més lliure. La construcció d'una nació no li pertany en exclusiva. No acceptarà, com deia el seu íntim amic Josep Pla, que la unitat de la llengua sigui "la finalitat única –encara que sovint inconscient– de l'anomenat renaixement català". Ha estat, en tot cas, l'única finalitat que Fuster haurà pogut assolir.

Els equips d'intel·lectuals "capaços de remoure –o almenys d'intentar-ho– aquesta societat en perpètua somnolència digestiva" s'han quedat a mig camí del no-res. Lluís Aracil, el sociòleg que ja mai més no

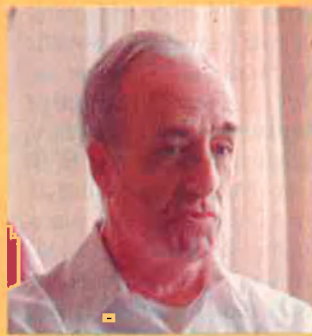
vol ser sociolingüista, escrivia el seu darrer llibre sobre la llengua, *Dir la realitat*, en 1983. Des de llavors, ha evitat la soledat enfollidora de la *patum* inútil: "Si em retiro del català –deia fa deu anys– és per desesperació, ja que per mi l'idioma no es pot resumir en regionalisme".

La cultura es va regionalitzar, les *patums* es van retirar –o les van retirar– i la *intelligentsia* d'Occident va desfer-se del *compromís*. L'assassí més notable dels intel·lectuals compromesos, el periodista Jean-François Revel, els ha fet la làpida: "Els intel·lectuals no es comporten, doncs, d'una manera diferent de la del conjunt dels homes en la seva relació amb les idees. Com la majoria de nosaltres, les consideren instruments al servei, no pas de la veritat o d'una decisió assenyada, sinó de la concepció que ells defensen i de la causa que serveixen, encara que aquesta sigui suicida". Manuel de Pedrolo i Joan Oliver,

Manuel de Pedrolo.

dia tolerar més la misèria moral d'un país que el condemnava també a la misèria personal. I es va deixar morir. L'imponent poeta fosc, i pastisser exquisit, **J. V. Foix** mor un 29 de gener de 1987 a l'edat de 94 anys. Una mort dolça per a un poeta que, en pocs anys, havia assolit un gran reconeixement públic i una fervorosa onada de devoció intel·lectual. **Manuel de Pe-**

Josep Ferrater Mora.

drolo, una inclassificable bèstia narrativa, que havia calat a fons en el lector català, mor el 27 de juny de 1990. Sol i esquerp, finalment decebut, l'escriptor de l'Aranyó és un home marginat. Un homenet clarividenc, el filòsof **Josep Ferrater Mora**, mor a Barcelona el 30 de gener de 1991. I mor també un gran filòleg, **Francesc de Borja Moll**. **Maria Aurèlia Capmany**, re-

Joan Fuster i Josep Pla, grans amics, exemplifiquen dues maneres de ser.

ARXIU

que havien format part de la primera forçada d'incondicionals del partit socialista, acabaren públicament suïcidats i privadament amargats. La ferida encara hi és.

Només aquelles patums que han sabut reconvertir-se en virtuoses del seny —ordenador i, sovint, noucentista— continuen gaudint d'un apreciable reconeixement oficial. Tàpies, Raimon, Bohigas, Ràfols Casamada... han convertit el verí antifranquista en un digestiu agradable. Altres patums menys digeribles han tastat, per fi, el reconeixement del seu mandarinatge. Joan Triadú, tot i ser *de dretes*, ja és patum consensuada. En canvi, Josep Maria Castellet, va deixar de jugar al monopoli cultural per recloure's a les proustianes estances d'Edicions 62 mentre el vell col·lega Joaquim Molas passava l'estona entre tesis i llibres d'encàrrec. Però Max Cahner, abans moderat, és ara massa heterodox fins i tot pels seus. I Josep Benet, abans immaculat, és increpat per una certa esquerra arran de les seves dèries antitaradelistes.

El reestabliment de les institucions catalanes ha servit per a entronitzar un altre poeta nacional —després d'Espriu i Foix—: Miquel Martí Pol, Premi d'Honor de les

Festa del premis literaris de Cantonigròs (Osona), l'any 1951. Al centre, Carles Riba amb Jordi Sarsanedas, Joan Triadú, Maria Aurèlia Capmany, Miquel Llor i Marià Manent, entre altres assistents.

ARXIU

Lletres catalanes 1991, però no pas una patum definitiva. Els millors candidats a patum —Monzó era perfecte— s'amaguen darrere els seus llibres fugint d'una mort segura i observen, des d'una distància infinita, com els mandarins d'opereta sermonegen les mateixes obvietats a un mateix públic d'ensopits, com els intel·lectuals dels 80 es cruspeixen els intel·lectuals dels 70, com la llengua s'ofega en batalles intestines. I com la cultura catalana es manté allà on l'havia deixada Eugeni D'Ors molt temps enrere: Angoixada.

Joan Oliver i Joaquim Molas, tot conversant l'any 1959, ja sabien què els esperava:

- El temps passa....
- ...sense poder realitzar el nostre destí.
- Demà potser serà possible.
- Però ja haurem mort.
- Ningú no sabrà que hem viscut...
- ...que hem sofert...
- ...que hem intentat fer-nos un destí...
- ...que per això no hem estat res!
- Res.

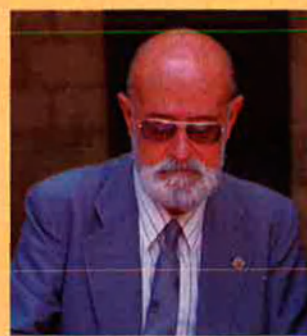
Això. Patums.

Oriol Malló

Joan Fuster.

gidora socialista a l'Ajuntament de Barcelona i notable escriptora, mor l'octubre del 1991. La seva gran amiga **Montserrat Roig**, en plena maduresa creativa, mor el 10 de novembre d'aquest mateix any a l'edat de 45. Totes dues, víctimes del càncer. El 21 de juny de 1992, al seu casalot de Sueca, mor **Joan Fuster**, únic assagista seriós de la literatura

Josep Maria Llompart.

catalana. El seu nom és ressenyat, per tots els sectors catalanistes, com un punt i a part de la cultura nacional. 1993 s'obre amb dues noves defuncions. El 28 de gener el poeta **Josep Maria Llompart** mor d'un sobtat atac de cor i el 27 de març **Vicent Andrés Estellés** mor després d'una prolongada malaltia. Tenia 68 anys i encara molt a dir.